

تحلیل محتوای کتب درسی آموزش قرآن کریم و هدیه‌های آسمان دوره اول ابتدایی از حیث توجه به مؤلفه‌های تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودکان منطبق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

مهدی میرزایی^۱

چکیده

تأکید مقام معظم رهبری، بر معنویت و اخلاق به عنوان سرفصل دوم، از سرفصل‌های هفتگانه بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، بر اهمیت پرداختن به این موضوع و تحلیل مؤلفه‌های آن، از جنبه‌های گوناگون صحنه گذاشته است. هدف پژوهش، بررسی تحلیل محتوای کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان، دوره اول ابتدایی از حیث توجه به مؤلفه‌های تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودکان منطبق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. روش پژوهش، توصیفی شامل: تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا با رویکردی کاربردی است. جامعه پژوهشی شامل دو بخش یعنی: متون مرتبط به مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و پنج عنوان کتاب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان است. ابزارهای اندازه‌گیری؛ فرم فیش برداری و چک لیست تحلیل محتوا، با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی هستند. مشخص شد که به ترتیب مؤلفه‌های: ایمان به خدا، زایش قوه تعقل و تفکر، خودسازی معنوی و اخلاقی، ظلم و استکبار ستیزی، نیکوکاری، ایثار و فداکاری، بکرنگی و همدلی، کمک و یاری‌رسانی، صبر و تحمل‌گرایی، عفو و گذشت، شجاعت، اخلاص، تواضع و فروتنی، وفاداری و درنهایت بصیرت، بیشترین تأکید را داشته‌اند. همچنین کتب آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان پایه سوم، بیشترین تأکید و پایه اول، کمترین تأکید را در این زمینه داشته است. همچنین مشخص شد که محتوای کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان، در زمینه ظرفیت‌های هویتی در زمینه‌های معنوی و اخلاقی متناسب با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از سطح شناخت و آگاهی خوبی برخوردار بودند، ولی با نقطه مطلوب، فاصله دارند. در پایان، الگوی اسلامی در زمینه تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودکان، منطبق با بیانیه گام دوم انقلاب ارائه شده است. **کلیدواژه‌ها:** تحلیل محتوا، کتب درسی، آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان، معنویت و اخلاق، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی.

۱. کارشناسی ارشد علوم تربیتی (برنامه ریزی آموزشی)، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. mmirza1000@gmail.com

۱. مقدمه

از دیدگاه دین، کودک تا سن هفت سالگی زندگی، سید و سرور است و به تعبیر رسول گرامی اسلام ﷺ و سلب مرحله سیادت کودک است و شخصیت کودک در کنار هویت^۱ او در این دوران شکل می‌گیرد. در این میان خانواده، مدرسه، رسانه‌های گروهی، کتاب‌ها و ... مناسب‌ترین بسترها برای تربیت و پیدایش هویت اسلامی ایرانی^۲ در کودکان^۳ به شمار می‌آیند (عامری، ۱۳۹۷، ص ۶۱).

کودکان از لحظه تولد وارد مرحله شناسایی می‌شوند و نیاز به شناخت خویش، محیط پیرامون و کسب هویت مشخص از این طریق از نیازهای اساسی آنهاست. هویت به عنوان تعریف و شناسایی از من حقیقی خود از جنبه‌های مختلف فردی و شخصی و اجتماعی مد نظر بوده و منابع مکتوب نظیر کتب درسی به عنوان منبعی از ادبیات که درون مایه معنوی و اخلاقی برای کودکان دارند، می‌توانند در رشد تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی بر مایه رشد فردی و جمعی کودکان اثر گذاشته و با رویکرد هنرمندانه به معنویت و اخلاق و توسعه آن برای تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودک دامن زنند.

هویت معنوی و اخلاقی^۴ کودک به عنوان تعریف و شناسایی خود کودک بر اساس معنویت و اخلاق در سالهای اخیر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است و از یک طرف مفهوم سازی مؤلفه‌ای و از طرف دیگر شناسایی پیش‌آیندها و پیامدهای این سازه‌های هویتی برای کودک از عمده‌ترین مسائل مهم و پیشرو در تربیت هویت محور برای کودک هستند.

امروزه ضرورت توجه به تربیت هویت محور^۵ بر اساس مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی کودکان بیش از هر زمان دیگری است تمرکز دنیای معاصر به پیشرفت‌های صنعتی، اقتصادی، تبلیغاتی پر زرق و برق، تهاجم فرهنگ‌های متخاصم و ناسالم از طریق فضای مجازی

1. Identity
2. Islamic – Iranian Identity
3. Children's
4. Spiritual & Ethics Identity
5. Identity – based Education

و رسانه‌های گوناگون و دسترسی آسان کودک به آنها، سلامت جسم و روح او را به مخاطره انداخته و سبب از بین رفتن ارتباط کودک با کلیت خود، انسانیت، محیط و جهان پیرامون شده و از این رو، تربیت بر پایه هویت معنوی و اخلاقی کودک در توجه متخصصان عرصه تعلیم و تربیت قرار گرفته است.

مقام معظم رهبری علیه السلام، اخلاق در جامعه را هدف اصلی و کارهای دیگر را مقدمه می‌دانند و چنین می‌فرمایند: فایده اساسی و هدف اصلی این است که انسان‌ها متخلق به اخلاق الله بشوند. تخلق به اخلاق الله مقدمه برای کار دیگر نیست. کارهای دیگر، مقدمه برای تخلق به اخلاق الله هستند. عدل مقدمه تخلق به اخلاق الله و نورانی شدن انسان‌هاست. حکومت اسلامی در جامعه و حاکمیت پیامبران برای همین است. اخلاق اسلامی در جامعه در قالب رعایت مفاد اخلاقی در جمع و اجتماع مردم در همه زمینه‌ها باید رعایت شود. کوهی از معلومات بدون اخلاق درست، هیچ ارزشی ندارد. ما ارزش‌های اخلاقی و معنوی را در جامعه برای جوان ضروری می‌دانیم که اهمیت آن بیشتر از علم است و معتقدیم انقلاب ما به خاطر همین ارزش‌ها بوده است (بانکی پور فرد و قماشچی، ۱۳۸۰، ص ۱۳۶).

مقام معظم رهبری علیه السلام، در باره اهمیت رعایت اخلاق می‌فرمایند: اگر انسان‌ها از نظر سواد دانش و سیاست بحر العلوم هم باشند؛ ولی اخلاق نداشته باشد و به فضائل مختلف اخلاقی در اجتماع و در بین مردم آراسته نشود، کوچک‌ترین نفعی برای خود و جامعه نخواهند داشت (لیاف، ۱۳۹۸، ص ۶۰).

از حیث نظری، مقام معظم رهبری معتقدند که آموزش و پرورش فقط تعلیم و آموزش نیست و فقط علم نیست. بلکه تربیت و پرورش را هم شامل می‌شود. به نظر ایشان، مهم‌ترین ارکان نظری آموزش و پرورش، تعلیم و تربیت است. ایشان این دو وظیفه اصلی و خطیر را از وظایف پیامبران می‌دانند و بر تزکیه و تعلیم اشاره دارند و تزکیه را هم‌ردیف تربیت می‌دانند و بر ابعاد معنوی و اخلاقی در تزکیه بسیار تأکید دارند. در باب اهمیت معنویت، مقام معظم رهبری علیه السلام در بیانات مختلف خود از آن به عنوان وجه مشترک بشری و انسانی یاد شده تکیه بر تبیین شاخصه‌های معنویت اسلامی در راستای مقابله با کانون‌های ضد معنویت و معنویت‌ها و

عرفان‌های نوظهور و نوپدید و بی‌هدف و همچنین مقابله با نظام‌های سلطه کاپیتالیسم غربی و سوسیالیسم شرقی که متکی بر لذت‌طلبی و شهوت‌گرایی اند توجه نموده است. ایشان نقش معنویت را به عنوان گمشده قرن حاضر می‌داند و نقش آن را در پویایی و پیشرفت جامعه و به تبع آن در تمدن‌سازی اسلامی نمایان شده است و به عنوان جهت‌دهنده همه حرکات و نیازهای و شعائر اصلی جامعه است و تنها انتخاب عاطفی و از روی احساس نیست، بلکه بر پایه‌های تفکر فلسفه اسلامی و عقلانیت و منطق استوار شده است.

توجه به کسب و ارتقاء شایستگی‌های هویتی در باب معنویت‌گرایی و روحیه اخلاق و اخلاق‌مداری از موارد مهم اشاره شده در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. رفتار اسلامی و الگو برداری معنوی و اخلاقی از آموزه‌های دینی و بهبود و ارتقای اصول و مبانی معنوی و اخلاق، بهترین مسیر برای رشد و تعالی افراد در جامعه و مقاومت در برابر وسوسه‌های شیطنی بویژه برای معلمان در همه سطوح است. رهبر معظم انقلاب امام خامنه‌ای^۱ در بیانیه گام دوم انقلاب، با برشمردن تحولات و پیشرفت‌های بزرگ ایران اسلامی در ۴۰ سال اخیر و مقایسه وضعیت کنونی کشورمان به دوران قبل از انقلاب اسلامی تبیین کرده‌اند که تلاش برای رسیدن به قله‌های عظیم باید از اولویت‌ها و باید‌های نخستین عبور کرده و به مراتب بالاتر رسید. در این بین، طبق سرفصل‌های ۷ گانه مورد اشاره مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب باید قدم بر برداشت که در این پژوهش با توجه به اصل توجه و گسترش دادن معنویت و اخلاق به عنوان یکی از سرفصل‌های ۷ گانه بیانیه گام دوم انقلاب، به بررسی هویت با محوریت معنویت و اخلاق در قالب تحلیل محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان در دوره ابتدایی با هدف داشتن محتوای غنی کتب درسی در این زمینه بسیار اهمیت دارد. باید گفت: طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تعلیم واجبات و مستحبات دینی با هدف ارتقاء فرهنگ معنویت و اخلاق ضرورت دانسته شده و هیچگاه نباید برنامه‌های مختلف آموزشی و درسی و بویژه محتوای کتب درسی در دوره‌های مختلف تحصیلی از هدف‌های آموزش دینی خالی باشند و به صراحت باید تاکید شده باشد.

1. Supreme Leader Khamenei Imam

رشد هویت بر پایه اصول و مبانی معنوی و اخلاقی از اساسی‌ترین مفاهیم در مطالعات روانشناسی دین است. روانشناسان از زمان جی. استنلی هال بر اهمیت دوران کودکی در کسب هویت واحد و رشد معنوی و اخلاقی آن تأکید کرده‌اند. آن‌ها بر این باورند که اگر معنویت و اخلاقی زیستن و آراسته شدن به فضایل معنوی و اخلاقی و تلاش برای هویت سازی در این مورد در کودک به معنی اشتیاق به تعالی و معنا تلقی شود، بی تردید کودکان طبیعت معنوی و اخلاقی نیرومندی داشته و در جستجوی معنا و تعالی‌اند و این تجربه در دوران بزرگسالی هم تأثیر گذار است (جعفریان، ۱۳۹۸، ص ۷۳).

ابعاد هویت معنوی برای کودکان در نظام‌های آموزشی را می‌توان شامل ابعادی همچون:
۱- جهت گیری شناختی نسبت به معنویت (اعتقادات، گرایش‌ها و انتظارات). ۲- بُعد تجربی و واقعه‌گرایانه (تجارب مرموز، مذهبی، فرا فردی و اوج)، ۳- بهزیستی وجودی کودک (حس معنی، هدف و انتظار از خود به عنوان اداره‌کننده درونی وجود)، ۴- اعتقادات غیر عادی (اعتقاد به سحر، جادو و یا روح)، ۵- مذهبی بودن (تجلیات معنویت، اعمال و سبک زندگی دینداری حقیقی و جهت گیری درونی مذهبی) (مک دونالد و فریدمن، ۲۰۰۲، ص ۱۱۷).

دغدغه‌ها و نگرانی‌های که شمولیت جهانی داشته و توجه همگان را به پرورش و رشد هویت معنوی و اخلاقی برای کودکان جلب کرده را می‌توان شامل: نگرانی‌های اجتماعی نسبت به کاهش تعاملات و تعاون اجتماعی و اهداف مشترک در جوامع. نگرانی شوید در مورد فراموش شدن ارزشهای سنتی یه دلیل گسترش جریان‌های اجتماعی سکولاریسم و ماتریالیسم. دغدغه‌های تربیتی راجع به اهداف کنونی نظام‌های تربیتی که تحت تأثیر علایق سیاسی، اهداف اقتصادی و خرفه‌اند و اهداف معنوی و اخلاقی نادیده نگریسته می‌شوند. بی روح شدت فضای حاکم کلاس‌های درس به دلیل یکنواختی روش‌های تربیتی و تست‌های استاندارد و تولید عملکرد مورد انتظار و در نهایت گسترش احساس از خود بیگانگی، ظلم و تعدی نسبت اقلیت‌ها، افزایش شکاف اجتماعی، بی اخلاقی‌ها و غفلت از معنویت دانست.

محتوای برنامه درسی مدارس در قالب محتوای کتب رسمی درسی یکی از عوامل کلیدی مؤثر در فرایند تربیت پذیری معنوی و توسعه وجدان اخلاقی در قالب رشد شناختی برای کودکان هستند که تحلیل آنها از جنبه‌های تربیتی متناسب با گسترش هویت یابی برای کودکان می‌تواند باعث شناخت در مورد معنا و مفهوم زندگی معنوی و اخلاقی، رشد خود رضایتی دینی، تطبیق با شرایط، احساس تعهد معنوی و اخلاقی و درک متقابل از مفهوم خود معنوی و اخلاقی با محیط اطراف و ارزش‌های پذیرفته شده می‌شود (لی، ۲۰۲۰، ص ۲).

۲. اهداف و سؤالات پژوهش

۱.۲. هدف اصلی

بررسی تحلیل محتوا کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان دوره آموزش ابتدایی^۳ بر اساس میزان تاکید بر مؤلفه‌های تربیت هویت محور در زمینه معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از منظر مقام معظم رهبری، تألیف سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰ است.

۱.۱.۲. اهداف فرعی

شامل: مشخص شدن مؤلفه‌های مرتبط با رشد معنویت و اخلاق در سرفصل دوم بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و مشخص شدن میزان تفاوت در تاکید بر مؤلفه‌های هویت معنوی و اخلاقی در محتوای کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان در پایه‌های دوره اول ابتدایی.

۲.۱.۲. سؤالات

که در اینجا مطرح می‌شوند عبارتند از: - مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی کدامند؟ - در محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی تا چه میزان به مؤلفه‌های اخلاق و معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی توجه شده است؟ آموزش

1. Lee, J.C.K

2. Content Analysis

3. Primary Education

مسائل معنوی و اخلاقی از مهم‌ترین اهداف، چالش‌ها و دغدغه‌های آموزش و پرورش است و از آنجایی که تحقق بخشیدن به این اهداف و برطرف کردن این دغدغه‌ها و آموزش مسائل معنوی و اخلاقی از طریق گنجانیدن این مطالب در کتب درسی قرآن و هدیه‌ای آسمان امکان پذیر است و از طرفی، باعث بالا بردن سطح اطلاعات دینی، سبب رشد شخصیت انسانی و عاطفی افراد هم شده و این موضوع دو چندان اهمیت پیدا می‌کند.

۳. معنویت و اخلاق از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام

مقام معظم رهبری علیه السلام همواره بر برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایمان، توکل در خود و جامعه تاکید داشته‌اند. از نظر ایشان، معنویت نه تنها شالوده و کالبد انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهد، بلکه پیام فراگیر انقلاب اسلامی به دیگران نیز پیام معنویت است. ایشان می‌فرمایند: پیام انقلاب اسلامی، پیام معنویت ما توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست. معنویت، هم معنویت اسلامی و قرآنی است و هم از متن قرآن و هم متن دین گرفته شده است. ما از معنویت به هیچ عنوان صرف نظر نمی‌کنیم، روح و اساس کار ما معنویت است (خوشدونی، ۱۳۹۸، ص ۲۷).

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی^۱، تجدید مطلعی است خطاب به ملت ایران و به ویژه جوانان که به مقابله منشوری برای دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی نوین اسلامی و فصل جدی زندگی جمهوری اسلامی را رقم خواهد زد. این گام دوم انقلاب را به آرمان بزرگش که همانا ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) هست (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۱).

در باب اهمیت معنویت، مقام معظم رهبری علیه السلام در بیانات مختلف خود از آن به عنوان وجه مشترک بشری و انسانی یاد شده تکیه بر تبیین شاخصه‌های معنویت و اخلاق اسلامی در راستای مقابله با کانون‌های ضد معنویت و معنویت‌ها و عرفان‌های نوظهور و نوپدید و

بی هدف و همچنین مقابله با نظام‌های سلطه کاپیتالیسم غربی و سوسیالیسم شرقی که متکی بر لذت طلبی و شهوت‌گرایی اند توجه نموده است. ایشان نقش معنویت را به عنوان گمشده قرن حاضر نی داند و نقش آن را در پویایی و پیشرفت جامعه و به تبع آن در تمدن‌سازی اسلامی نمایان شده است و به عنوان جهت دهنده همه حرکات و نیازهای و شعائر اصلی جامعه است و تنها انتخاب عاطفی و از روی احساس نیست، بلکه بر پایه‌های تفکر فلسفه اسلامی و عقلانیت و منطق استوار شده است.

معنویت و اخلاق‌گرایی در بیانیه گام دوم انقلاب، با بی‌عدالتی، سلطه‌پذیری، روحیه انفعال اجتماعی و عدم درگیری در اجتماع سرستیز دارد و باید به شیوه معقول، منطقی، حساب‌شده، رتوفانه و مهربانانه و در ارتباط با آحاد مردم جامعه و بدون قوه قاهره بسط داد و در این بین باید بر خطرات تهاجم و استحاله فرهنگی و برنامه‌های ضد معنویت و ضد اخلاقی کانون‌های معاند توجه نمود. مقبول‌ترین معنویت از نگاه رهبر معظم انقلاب، معنویت پیامبرانه یا انقلابی است. در این مدل فرد به دنبال کسب معنویت از لایه لای زندگی عرفی و دنیوی است. تفاوتی که این نوع معنویت با معنویت کاربردی دارد این است که تنها به مسئولیت اجتماعی و کمک به مردم توجه دارد، بلکه راهکار اصلی این کمک، استقرار عدالت اجتماعی است. معنویت به دنبال اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب بر برقراری عدالت و زندگی اجتماعی تکیه دارد. (شاکر نژاد، ۱۳۹۸، ص ۲)

گفتمان معنوی و اخلاقی، هویت بخش است و می‌تواند مبنای گفتگو و تعامل و بهبود سبک نحوه محتوای کتب درسی در آموزش و پرورش به عنوان نهادی مردمی باشد. پیگیری و اجرای سبک معنویت و اخلاقی‌گرایی می‌تواند در بُعد باور و بینش معنوی که منجر به یک گفتمان دینی و به عنوان زبان مشترک بین معلمان، والدین، دانش‌آموزان و مولفان کتب درسی باشد، می‌انجامد. همچنین سلوک معنوی و اخلاقی موجب تثبیت و بالندگی خلیقات و ملکات روحی و معنوی در معلمان و دانش‌آموزان به عنوان مخاطب اصلی محتوای کتب درسی هم می‌شود.

اخلاق به عنوان یکی از ابعاد رشد معنوی بر اساس ادبیات سواد و رشد تربیتی آن، در سند

تحول بنیادین آموزش و پرورش در برگیرنده مؤلفه‌هایی نظیر: مسئولیت پذیری، احترام به حقوق دانش آموزان، همدردی با هم نوعان، عدالت گستری، از خود گذشتگی و ایثار، مهر ورزی با دانش آموزان، گسترش و اهمیت حیا، توجه به دلیری و شجاعت، بردباری، صداقت و پاکی، روحیه اعتدال گرایی در زندگی و پرداختن به سجایای اخلاقی و اهمیت دادن به آنها است.

از دیدگاه مقام معظم رهبری، برجسته کردن معنویت، تاکید بر اخلاق مداري، فتح قله‌های علم و دانش، دستیابی به قله‌های علم و دانش، دستیابی به اقتصادی قوی و پویا، توسعه عدالت و طهارت اقتصادی از مهمترین الزامات و بایسته‌های سبک زندگی برای وصول به تمدن نوین اسلامی منطبق بر گام دوم بیانیه انقلاب است. (ایزدی، ۱۳۹۹، ص ۲۳۶)

باید توجه داشت در شکل‌گیری تمدن اسلامی در گذر زمان طبق بیانیه گام دوم انقلاب، عوامل متعددی در این مسیر توانسته و می‌توانند یاری رسان باشند که می‌توان به ایمان و توحید، تفکر و تعقل، علم و معرفت، استقلال و مقاومت، یکپارچگی و وحدت، عزت و عدالت و البته معنویت و اخلاق نام برد که مورد آخر زیربنای تمامی موارد بوده که با بهره‌گیری از آنان و مؤلفه‌های تمدن ساز اسلامی می‌توان جامعه آرمانی را سرعت و رشد فزاینده‌ای داد. (برغمندی، ۱۳۹۸، ص ۶۲)

بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی می‌توان چهار استراتژی در دوران پسا چهل سالگی انقلاب طراحی نمود: ۱. راهبرد پیشسازی انقلاب اسلامی که ناظر بر قوت‌های داخلی و فرصت‌های بیرونی است. ۲. راهبرد صیانتی انقلاب اسلامی که ناظر بر قوت‌های داخلی و تهدیدهای بیرونی می‌باشد. ۳. راهبرد رقابتی انقلاب اسلامی که ناظر بر فرصت‌های بیرونی و ضعف‌های داخلی است. ۴. راهبرد مقاومتی انقلاب اسلامی که ناظر بر ضعف‌های داخلی و تهدیدهای بیرونی است. با توجه به این چهار راهبرد، اهتمام باید بر بسیج منابع، امکانات و ظرفیت‌ها به منظور برنامه ریزی در راستای عملیاتی کردن راهبردهای مذکور با محوریت راهبرد پیشسازی در محیط منطقه‌ای و نظام بین الملل باشد که این راهبرد طبق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ناظر بر توانمندی‌ها، ظرفیت‌های مادی و معنوی داخلی و نفوذ

منطقه‌ای با درپیش گرفتن طراحی و نهادینه کردن سبک زندگی اسلامی منطبق با اخلاق مداری تاکید دارد. (نادری و پیرانی، ۱۳۹۹، ص ۳۰۵)

رهبر معظم انقلاب، معنویت را در محور دوم در کنار اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب همراه کرده است. ایشان معنویت را حلقه مفقوده زندگی انسان امروزی در همه عرصه‌ها می‌داند و آن را جهت دهنده و هدایت بخش به سلوک آدمی می‌داند. ایشان متناسب با نقش‌ها و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و حاکمیتی، موضوع معنویت را در کنار رعایت اخلاق مداری را به همه آحاد جامعه، حوزه‌ها، دانشگاه‌ها و سایر مراکز فرهنگی و نهادهای قانون‌گذار، رسانه‌ها و دولت گوشزد کرده‌اند. (سلیمانی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۲)

۱.۳. معنویت و اخلاق‌گرایی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

معنویت و اخلاق با بی‌عدالتی، سلطه‌پذیری، روحیه انفعال اجتماعی سرستیز دارد و باید به شیوه معقول، منطقی، حساب‌شده، رؤفانه و مهربانانه و در ارتباط با آحاد مردم جامعه و بدون قوه قاهره بسط داد و در این بین باید بر خطرات تهاجم و استحاله فرهنگی و برنامه‌های ضد معنویت و ضد اخلاقی‌کانون‌های معاند توجه نمود. مقام معظم رهبری برای افزایش دادن چشمگیر فضائل معنوی و اخلاقی در فضای عمومی جامعه و نهادها و سازمان‌های مختلف در بیانیه گام دوم انقلاب متوجه بر رعایت فضیلت‌هایی چون: خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی و پرهیز از شایعه‌پراکنی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس، رعایت حقوق دیگران، احترام به دیگران، وفای به عهد و دیگر خلقیات نیکو است. در بیانیه گام دوم انقلاب، اخلاق و اخلاق‌مداری جهت دهنده همه حرکتها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه و هر نهاد و جمعی است و خیر و برکت با اخلاق همراه است.

۲.۳. تحلیل محتوای کتب درسی در باب معنویت و اخلاق

در این بین بهبود و ارتقای معنویت و اخلاق در محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان در دوره ابتدایی از اهمیت زیادی در کارایی و اثربخشی و انتقال این مفاهیم به دانش

آموزان برخوردار است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش^۱، تأکید اصلی بر تربیت انسانی با داشتن زندگی پاک و سنجیده و پسندیده در جهت رسیدن به حیات طیبه و هدف غایی که همان رستگاری ابدی در سایه قرب الهی است شده و محتوای کتب درسی به عنوان مهمترین رسانه و در دسترس ترین و پرفرودارترین سند مکتوب می‌تواند دانش آموزان را به سوی حیات طیبه سوق داد و تحلیل محتوای مفاهیم معنوی و اخلاقی در آن، از اهمیت بسزایی برخوردار است. کتاب درسی یکی از عوامل رشد و توسعه یادگیری شناختی دانش آموزان بوده و استفاده از تحلیل محتوا کتب درسی بر این فرض است که کتاب علاوه بر اینکه دارای پیام‌های آشکار و صریح است، دارای پیام‌های نهانی است که هر خواننده‌ای را تحت تأثیر قرار داده و نقش آن فراهم نمودن امکانات و شرایط مناسب برای یادگیری در جهت ایجاد تغییرات مطلوب رفتاری از طریق آموزش است. بر اساس سند برنامه درسی ملی^۲، رویکرد حاکم بر برنامه‌های درسی در محتوای کتب درسی در پایه‌های تحصیلی بر اساس مؤلفه‌های پنجگانه هدف‌گذاری شده‌اند که شامل: تعقل، تفکر و اندیشه ورزی، ایمان و باور، علم و معرفت، عمل، کار، تلاش و مجاهدت و در نهایت معنویت و اخلاق مداری در قالب رعایت تقوای الهی، صدق، صبر، احسان، حُسن خُلق، التزام به اصول و ارزشهای معنوی و اخلاقی و با تکیه بر تزکیه، عاطفه و ملکات روحی و نفسانی می‌باشد که مؤلفه آخر را می‌توان از اهمیت دو چندان برای رسیدن به ارزش‌ها و فضیلت‌های انسانی در حوزه قرب الهی و حیات طیبه دانست.

کتاب درسی از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب شده و فعالیت‌های یادگیرندگان بر محور آن سازماندهی می‌شود. در محتوای کتب درسی به عنوان معیار برنامه‌های درسی برای آموزش و انتقال مفاهیم بویژه مفاهیم فلسفی و ارزشی به کودکان حتماً علاوه بر آشنا نمودن کودکان با تفکر

1. Document of Fundamental Transformation in Education
2. National Curriculum Document

انتقادی، تفکر تحلیلی و تفکر خلاق آنها را باید با روش‌ها و معیارهای کاربردی مختلف در مورد اعتقادات و رفتارها، جستجوی حقیقت خوب، توجه به ایمان و معنویت، تلاش برای جستجوی اخلاق خوب و کسب دانش حقیقت و دوستی آشنا کرده و در این زمینه باید عقلانیت و منطق در سطح تفکر کودکان را نیز پرورش داد. در این بین تحلیل و ارزیابی محتوای کتب درسی دینی و عرفانی بسیار حائز اهمیت است. (یخچالیان و سراج خرمی، ۲۰۱۵، ص ۲۸) در موضوع پداگوژی معنویت، محتوای کتب درسی از یک طرف و معلمان، خواسته یا ناخواسته از طرف دیگر در انتقال مفاهیم تربیتی در حوزه‌های معنویت و ارزش‌های اخلاقی نقش مهمی دارند و روش عملکرد آنها در کلاس درس، اعمال مذهبی معلم، محتوای سلامت وجودی و سلامت معنوی و اخلاقی در کتب درسی و در رفتار معلم هر دو تأثیر فراوانی در این امر دارند. (رایت^۲، ۱۹۹۸، ص ۲۵)

تحلیل موضوع اخلاق در محتوای کتب درسی نشان می‌دهد که این مؤلفه مهم از دین می‌تواند مشوق مهمی برای درک و شخصیت‌سازی اخلاقی دانش‌آموزان شده و باید به کمبود منابع تدریس در این مورد توجه نمود تا به توسعه پایداری از محتوای غنی در این زمینه و بالطبع توسعه اخلاقی دانش‌آموزان در جامعه رسید. (برکن و آربنسیس^۳، ۲۰۱۰، ص ۲۸۲) اهداف نه‌گانه آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی را می‌توان شامل: تقویت ایمان و گرایش به قرآن و عترت، توانایی خواندن صحیح قرآن، درک معنایی و پیام‌های قرآنی، توانایی و التزام به تدبیر در آیات قرآن کریم، حفظ و انس با قرآن، آشنایی با علوم و معارف و توانایی استفاده از قرآن و در نهایت تبعیت از قرآن و عترت دانست. از طرف دیگر می‌توان کسب مهارت تفکر و تقویت آن در مورد پیام‌های قرآنی، نقش الگویی معلم و خانواده و همچنین محتوای غنی مهارت درسی در توسعه فرهنگ قرآنی به دانش‌آموزان را از اهداف اختصاصی دانست. تغییر زمان و پیشرفت علم و تکنولوژی از یک طرف و مسئله دین‌ستیزی و دین‌گریزی

1. Yakhchalian, F & Seraj Khorrami, N

2. Wright, A

3. Bracken, R & Urbancic, F.R

از طرف دیگر، مؤلفین کتب درسی برآن شدند که با تغییر نام کتاب درسی تعلیمات دینی به هدیه‌های آسمانی دست زنند. دلیل این امر نیز این بود که واژه هدیه‌ها ملموس و محسوس بوده و با دنیای شناختی و عاطفی کودکان همخوانی دارد و علاوه بر این جنبه کاربردی داشته و قابل لمس متناسب با تفکر عینی و محسوس کودکان بوده است. واژه آسمان نیز به دلیل اینکه آسمان مظهر زیبایی، آرامش و دید وسیع و همچنین درک نعمت‌های خداوند که از آسمان نازل می‌شود، مورد توجه مؤلفین کتب درسی قرار گرفت. در کنار کتاب اصلی هدیه‌های آسمان، کتاب کار هدیه‌های آسمان هم وجود دارد. کتاب کار می‌تواند باعث مواردی همچون؛ توسعه اطلاعات طبقه بندی برای کودکان، افزایش حس پویایی، ایجاد انگیزه و شادی برای یادگیری بهتر، ابزاری مناسب برای ارزشیابی کودکان و دیدن نتیجه کار برای کودکان می‌تواند به صورت محسوس صورت گیرد.

یکی از دغدغه‌های مهم نظام آموزشی کشور چيستی و چگونگی تولید، عرضه و تحلیل محتوای آموزشی و درسی در قالب محتوا و مطالب دینی و قرآن و برنامه ریزی برای انتقال صحیح محتوای آموزشی آن به دانش آموزان مقطع ابتدایی است. از طرف دیگر دوران ابتدایی مهمترین مرحله برای شکل‌گیری شخصیت و انتقال مفاهیم و محتوای ارزشی و انس آن توسط کودکان است. نقش کتب درسی فراهم نمودن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش آموزان از طریق فرایند یاددهی و یادگیری است. از این نظر محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف شناختی، عاطفی، روانی- حرکتی و عملکردی در همه زمینه‌ها ایفا می‌کنند از اهمیت خاصی برخوردار است. لذا اگر برنامه درسی و محتوای کتب درسی و تحلیل این محتوا مربوط، هماهنگ و هم سو با اهداف کلی و جزئی نظام آموزش و پرورش نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق یافتن هدف‌های مورد انتظار امیدی داشت. موضوع کسب و ارتقاء شایستگی‌ها و شاخص‌های هویتی در زمینه معنویت و اخلاق هم از این قاعده مستثنی نیست. در پژوهش حاضر، ابتدا برای استخراج موارد مشترک و مهم با رویکردی کل نگر و جهانی معنویت و اخلاق که باید در محتوای کتب درسی به

عنوان مرجع اصلی برنامه درسی^۱ مورد توجه قرار گیرند، مبانی نظری کلی معنوی و اخلاقی و تحقیقات مختلف در این زمینه، مورد مطالعه قرار گرفته تا مؤلفه‌های کلیدی استخراج گردند. سپس محتوای کتب درسی با توجه به این چارچوب تحلیل شد تا مشخص شود محتوای کتب درسی تا چه اندازه با توجه به آموزش‌های همه جانبه و جهان نگر معنویت و اخلاق و تدوین شده‌اند و به طور مشخص تر، تا چه میزان در متن محتوای کتب درسی به مؤلفه‌های مختلف مربوط به هویت معنوی و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی توجه شده است. بررسی وضعیت موجود تحلیل محتوای کتب درسی از نظر مسائل مختلف معنویت و اخلاق متناسب با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه ریزان و دست اندرکاران طراحی محتوا و پوشش دادن حیطه‌ها و برنامه‌های مغفول را فراهم می‌آورد. بنابراین با عنایت به این که یکی از اهداف استراتژیک نظام جمهوری اسلامی ایران و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تبیین و نشر فرایندها، شاخص‌ها، مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی اسلامی و ایرانی در منطقه و سپس جهان است، لذا با توجه به نقش محوری و رسالت نهاد آموزش و پرورش در این مورد، بنابراین تحلیل مؤلفه‌های هویت محور مرتبط با معنویت و اخلاق متناسب با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان در دوره اول ابتدایی از اهمیت مهمی برخوردار است.

۴. پیشینه پژوهش

در ادامه به بررسی پیشینه پژوهش اشاره‌ای می‌شود. سال ۱۳۹۴، پژوهشی توسط مهربان در مورد تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان از منظر امریه معروف و نهی از منکر از فروع دین و یکی از ارزشهای معنوی و اخلاقی انسانی انجام گرفت. نتایج نشان

1. Curriculum

داد که به فلسفه انجام عمل معروف و دوری از عمل منکر، معرفی پیامبران و امامان به عنوان الگوی معنوی و عمل صالح اخلاقی در کتب هدیه‌های آسمان توجه خوبی شده‌اند. (مهربان، ۱۳۹۴، ص ۴۴) پژوهشی توسط صمدی در سال ۱۳۹۴، در زمینه بررسی دیدگاه کارشناسان پیرامون عناصر اصلی در درس هدیه‌های آسمان پایه دوم ابتدایی صورت گرفت. نتایج نشان داد که محتوای دروس معمولی و مناسب بوده و از لحاظ تصاویر هم همسو بوده ولی از لحاظ آموزش مستقیم مفاهیم رشد ذهنی دانش آموزان و فرصت تفکر غنی و انتقادی در باب معنویت و امور اخلاقی و دینی در حد ضعیفی بودند. (صمدی، ۱۳۹۴، ص ۹۳) پژوهشی توسط حسنی و وجدانی در مورد بررسی و نقد الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های آموزش قرآن دوره ابتدایی در سال ۱۳۹۵ صورت گرفت. نتایج نشان داد که الگوی هدف گذاری اخلاقی از الگوی محتواگرا یا رویکرد کشکول ارزش‌ها می‌روی کرده و به صورت موزاییکی تنظیم شده و شیوه سازماندهی محتوا، مارپیچی ساده و ابتدایی در چارچوب چهار عرصه ارتباطی است و در کل رویکرد ارزشیابی درس قرآن بویژه ارزشیابی یادگیری در حوزه تربیت اخلاقی، رویکرد مناسبی داشت. (حسنی و وجدانی، ۱۳۹۵، ص ۱۳۷) در سال ۱۳۹۵، پژوهشی توسط حقیقت در مورد تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه چهارم بر اساس توجه به مؤلفه‌های تربیت معنوی و اخلاقی صورت گرفت. نتایج نشان داد که در متن و پرسش بُعد اجتماعی تربیت معنوی و اخلاقی، بیشتر از بُعد فردی بوده و مؤلفه‌های صبر، توکل، صداقت و حسن خلق بیشترین تاکید و مؤلفه‌های شجاعت، وجدان و وفاداری کمترین تاکید را داشتند (حقیقت، ۱۳۹۵، ص ۵).

در سال ۱۳۹۶، پژوهشی توسط یعقوبی و همکاران در مورد اهمیت تحلیل آموزش دینی و قرآن به دانش آموزان با حصول تربیت دین محور صورت گرفت. نتایج نشان داد که عواملی مانند: برنامه‌های مدون درسی، محتوای غنی کتب دینی و قرآنی، معلمان و محیط آموزشی، نقش الگو محور قرآن و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در حصول تربیت صحیح و اثرگذار شرط لازم بوده و تأثیر گذارند. (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۶) در سال ۱۳۹۷، نجاریان و همکاران در مورد نقش ادبیات و منابع مکتوب و معنوی در جریان هویت یابی کودکان صورت گرفت. نتایج نشان داد که ادبیات در مقام هنر، رسالتی والاتر از انتقال صرف مفاهیم دینی به کودکان دارد و هویت

جمعی و معنوی درکنار هویت فردی کودک از طریق درک شهودی، تجربه معنوی و شخصیت سازی هویتی از طریق ادبیات و منابع مکتوب نظیر کتب حاصل می شود. (نجاریان و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۰۳) در سال ۱۳۹۷، عبدالرحیمیان و دارابی پژوهشی در مورد تحلیل محتوای کتاب هدیه های آسمان پایه پنجم از منظر توجه به مؤلفه های تربیت اخلاقی صورت دادند. نتایج نشان داد که مؤلفه های مربوط به تفکر و تعقل بیشترین فراوانی و مؤلفه های صداقت، نظم و انضباط کمترین فراوانی را داشته اند و کتاب هدیه های آسمان پایه پنجم، مؤلفه های تربیت اخلاقی را به یک نسبت پوشش نداده است. (عبدالرحیمیان و دارابی، ۲۳۹۷، ص ۷۷) حسینی خواه در سال ۱۳۹۷، پژوهشی در مورد واکاوی تربیت معنی و نگاهی اجمالی به عناصر برنامه درسی آن صورت داد. نتایج نشان دهنده این بود که کسب و ارتقاء تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی در ارتباط با تربیت معنوی و دینی بوده و به ماهیت حقیقی هویت معنوی، خنثی کردن تربیت غیر دینی و گسستن از پیوندهای نامعقول غیر ارزشی و غیر انسانی در عناصر محتوای برنامه درسی منجر می شود. (حسینی خواه، ۱۳۹۷، ص ۱۱۸) پژوهشی توسط ابراهیمی و همکاران در سال ۱۳۹۷، در مورد تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی در رابطه با ابعاد هویت ملی کودکان صورت گرفت. در این پژوهش ابعاد هویتی همچون: هویت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی - اجرایی و پژوهش و فناوری بررسی شد و نتایج نشان داد که هویت سیاسی در پایه پنجم بیشترین مورد و هویت پژوهش گرایانه و فناورانه در پایه دوم کمترین تاکید را داشت و در کل بین محتوای کتاب های درسی با ابعاد هویت ملی کودکان تفاوت معناداری وجود داشت. (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱) احمد وند و همکارانش در سال ۱۳۹۷، پژوهشی در مورد درس هدیه های آسمان و میزان انطباق آن با شایستگی های سند درسی ملی انجام دادند، نتایج نشان داد که، بیشترین ضریب اهمیت به ترتیب مربوط به مؤلفه علم (۳۴/۸۴)، تعقل (۳۳/۶)، ایمان (۲۰/۳)، عمل (۱۴/۸۵) و اخلاق (۷/۵۳) بودند که فراوانی و اثربخشی مؤلفه اخلاق، کمتر از حد انتظار بود و با نقطه آرمانی فاصله داشت. (احمد وند و همکاران، ۱۳۹۷) در سال ۱۳۹۸، پژوهشی توسط غلام پور و همکاران در مورد تحلیل محتوای کتب هدیه های آسمانی دوره دوم ابتدایی بر اساس شایستگی های اخلاقی صورت گرفت.

نتایج نشان داد که مؤلفه‌های همکاری، حفظ دوستی و نحوه معاشرت بیشترین فراوانی را داشته‌اند ولی مؤلفه تصمیم‌گیری در موقعیت‌های اخلاقی و وجدانی دارای کمترین فراوانی بوده است. (غلام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۸۳) یداللهی فر و همکاران در سال ۱۳۹۸، پژوهشی در مورد تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی علیه السلام صورت گرفت. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های ارزش‌های معنوی و رفتارهای معنوی بیشترین تاکید و مؤلفه‌های باورهای معنوی کمترین توجه را دارا بوده‌اند. (یداللهی فر و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۰۹) پژوهشی توسط زیبایی و خسروی در سال ۱۳۹۹، در مورد تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی از توجه به ارزش‌های اخلاقی صورت گرفت. نتایج نشان داد که در سند برنامه درسی ملی کتب هدیه‌های آسمانی، بیشترین توجه را به مؤلفه‌های احسان و کمک به مردم و رأفت و مهربانی داشته و در عوض مؤلفه حیا و عفاف کمترین توجه را داشته است. (زیبایی و خسروی، ۱۳۹۹، ص ۳۸) در سال ۲۰۰۴، پژوهشی توسط مک ایون در زمینه تحلیل محتوای معنوی در کتب درسی رشته پرستاری صورت گرفت. نتایج نشان دهنده این بود که محتوای کتب درسی رشته پرستاری بیشتر به مواردی همچون: مراقبت از بیمار، امور جراحی، ارتقای بهداشت، تواضع و فروتنی و رفتار مهربانانه با بیمار و وجدان کاری و حرفه‌ای در حد خوبی تاکید داشتند. مک ایون، ۲۰۰۴، ص ۱۶) در سال ۲۰۰۸، پژوهشی توسط بل^۲، در مورد توسعه اخلاقیات در حوزه حقوق، منطق و مسئولیت‌پذیری اخلاقی در جهت هویت اخلاقی کودکان انجام شد. نتایج نشان داد که آموزش احترام به اصول و مبانی حقوق انسانی و اخلاقی دیگران، توسعه نحوه راهنما کردن اخلاقی برای کودکان، حمایت‌های عاطفی و اجتماعی، تصویب قوانین اجرایی اخلاقی در مورد حمایت از حقوق و هویت کودکان و گنجاندن محتوای غنی متناسب با سبک فرهنگی و اخلاقی در منابع و کتب درسی کودکان برای رشد و ارتقاء هویت اخلاقی آنان از عوامل مؤثر در

1. McEwen, M
2. Bell, N

توسعه اخلاقیات بودند. (بل، ۲۰۰۸، ص ۷) در سال ۲۰۱۶، پژوهشی توسط الدوساری^۱ و همکاران در مورد تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی در اردون و عربستان سعودی از منظر توجه به ابعاد اسلامی صورت گرفت. نتایج نشان داد که محتوای کتب درسی در دو کشور ریشه در دین اسلام داشته‌اند و بر سطوح مختلف سطح دانش توجه کرده و یک نوع یکپارچگی موضوعی در قالب آداب و مناسکی دینی و معنوی در محتوای کتاب‌ها موجود است. (الدوساری، ۲۰۱۶، ص ۶۰) در سال ۲۰۱۷، پژوهشی توسط اوبانی و مورتونین^۲، در مورد نقش معنویت، دین و ارزش‌های بر روی هویت کودکان صورت گرفت. نتایج بیانگر این بود که بازنمایی زمینه‌های فرهنگی، آموزشی، معنوی و دینی کودکان از یک طرف و میزان علاقه خاص در مورد احترام بین فرهنگی به ارزش‌های معنوی و دینی در محیط یادگیری مدرسه از جمله محتوا و عناصر برنامه درسی از عوامل استراتژیک در کسب و ارتقاء و ثبات هویت معنوی کودکان بوده که تاثیرات مهم و ماندگاری در دوران جوانی و میانسالی حتی خواهند داشت. (اوبانی و مورتونین، ۲۰۱۷، ص ۱۰۵) در سال ۲۰۱۹، پژوهشی توسط العبدالهادی^۳، در مورد تحلیل محتوای کتب دینی صورت گرفت. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های صبر و تحمل، عواطف، احساسات، منش، کمک به هم‌نوعان، انجام مناسک دینی، احسان و برادری و مقابله با ظلم در محتوای کتب درسی اشاره شده است. (العبدالهادی، ۲۰۱۹، ص ۴۲۲) پژوهشی توسط خاسنیه و خومیسسه^۴، در مورد تحلیل محتوای ارزش‌های فرهنگی و دینی در کتب درسی دوره متوسطه در سال ۲۰۱۹، انجام شد. نتایج نشان داد که اعتقادات و رفتارهای معنوی، عرفانی و اخلاقی با ۲۲ درصد، جامعه پذیری و چرخه زندگی ۶۰ درصد، هویت ملی و حماسی با ۱۱ درصد و ساختارگرایی بنیادهای اجتماعی و سیاسی با ۶ درصد بیشترین تاکید را در کتب درسی داشته‌اند. (خاسنیه و خومیسسه، ۲۰۱۹، ص ۱۷)

1. Aldossari, A.T & et al
2. Ubani, M & Murtonen, S
3. Alabdulhadi, M.M.J
4. Khusniyah, N.L & Khomsiyah, D.I

۱.۴. تحلیل مطالعات و پیشینه پژوهش

با مطالعه و بررسی مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در تحقیقات فوق، مشخص شد که بین نتایج پژوهش‌های مورد مطالعه با همدیگر، همخوانی مطلوبی وجود دارد و بر جنبه‌های معنوی و اخلاقی از منظر رفتارها در قالب فضیلت‌های انسانی تاکید دارند. جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که تمرکز بر محتوای خاص کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی بصورت (متون نشر و نظم، تصاویر، سؤالات، تکالیف و کار عملی کتاب کار هدیه‌های آسمان در کلاس) به عنوان مهمترین و اساسی‌ترین مقطع تحصیلی در نظام تعلیم و تربیت از حیث کسب شناخت و نهادینه نمودن ابعاد و ارزش‌های معنوی و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (چنین پژوهشی تا کنون در این زمینه در کشور انجام نشده است) برای دانش‌آموزان از طریق تحلیل محتوای کتب درسی بوده و علاوه بر این می‌تواند اطلاعات و رهنمودهایی مهم برای شناخت نقاط قوت و ضعف به قصد اصلاح و پیشرفت برای معلمان و مولفان کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در این زمینه هم فراهم سازد.

۱.۱.۴. نگاهی به معانی اصطلاحات معنویت و اخلاق

۱.۱.۱.۴. معنویت

مفهوم معنویت^۱ در فرهنگ‌های مختلف بشری به صورت‌های مختلف و متفاوتی بیان شده است. در نگاه غربی، معنویت یعنی احساس وابستگی و در هم تنیدگی عمیق و به شدت شهودی بین انسان و جهان که در آن زندگی می‌کند. ولی در نگاه بومی و اسلامی، معنویت و معنوی حالتی نفسانی و ذومراتب است که در ارتباط با خدا یا امری متعالی در روان خودآگاه آدمی از طریق تعقل، جوشش درونی و عمل بیرونی بصورت آگاهانه و یا ناآگاهانه پدید آمده و بر شیوه نظر و عمل شخص تأثیرگذار است. به عبارتی دیگر می‌توان گفت: واژه عالم باطن و حقیقت باطنی است که به حیات طیبه و نور الهی گرایش دارد و به طور قطع در مورد تعلیم و تربیت، باعث افزایش سطح شناخت و سواد در نحوه تعلیم و تربیت مطلوب

و طایفه مربی بر متری می شود. در این بین محتوای کتب درسی به عنوان متداول ترین رسانه مکتوب در نظام آموزش و پرورش از اهمیت فراوانی در این زمینه برخوردار است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، معنویت و اخلاق و تلاش برای تربیت معنوی و اخلاقی به عنوان محور تمامی برنامه های تربیتی در مدارس مطرح شده است و به حق بر سایر ساحت های تربیتی برتری یافته است و از طرف دیگر یکی از پرکاربردترین و مهم ترین رسانه آموزشی در نظام آموزشی ما کتاب درسی است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت بوده و فعالیت ها و تجارب دانش آموزان بر محور کتب درسی سازماندهی و ارائه می گردند. لذا انعکاس شاخص ها و تحلیل محتوای معنویت و اخلاق در برنامه ریزی محتوای کتب درسی از جمله کتاب های قرآن و هدیه های آسمان دوره ابتدایی از اساسی ترین موارد قابل بحث و بررسی می باشد. با توجه به جایگاه تربیت در حوزه معنویت و اخلاق، کتب درسی قرآن هدیه های آسمان در دوره ابتدایی که محتوای دینی و اسلامی دارند، جزء جدایی ناپذیری از برنامه درسی مدارس در کشور ما شده است و اهمیت این کتب به خوبی احساس می شود و از طرف دیگر، در نظام آموزش متمرکز کشور ما، کتب درسی به صورت یکسان و به طور همزمان در تمام نقاط کشور در ابعاد وسیع و با محتوایی یکسان و از قبل تعیین شده تدوین می شوند و لذا نقد، بررسی و تحلیل آنها از زوایای گوناگون به منزله یک الزام مطرح است. نارسایی های محتوایی در برخی از کتب درسی در عمل، از بنیادی ترین معضلات در نظام آموزشی محسوب می شود.

۲.۱.۱.۴. اخلاق

اخلاق مجموعه ای از ملکات نفسانی، صفات، ویژگی ها و خصایص روحی که جنبه عمومی و عام دارند را شامل می باشد. علم اخلاق مشتمل بر حوزه های مختلفی مانند: اخلاق بندگی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق زیست محیطی است. مراد از اخلاق اجتماعی، ارزش ها و ضد ارزش های حاکم بر رابطه فرد با سایر انسان ها می باشد، مانند: معاشرت نیکو،

عدل، احسان، حسد و تکبر. در زندگی اجتماعی، قوانین، مقررات و آداب خاصی از جمله آداب و نحوه معاشرت ضرورت می‌یابد که بسیاری از آنها در زندگی فردی مطرح نمی‌شوند. لذا اسلام - به عنوان دین خاتم- کامل‌ترین و عالی‌ترین برنامه زندگی را در هر بُعد فردی و اجتماعی به ارمغان آورده و عمل بدان به طور قطع سعادت فرد و اجتماع را تأمین می‌کند. (طالعی اردکانی، ۱۳۹۷، ص ۸۲)

آموزش و تربیت با محوریت هویت معنوی و اخلاقی که زیر مجموعه تربیت دینی و اسلامی‌اند، یکی از موضوعات چالش برانگیز کنونی در حوزه تعلیم و تربیت است و بخشی مهم و متمایز از نظام تربیتی است که در صدد آموزش حقایق و پرورش فضایل معنوی و اخلاقی به دانش آموزان است. حیات فکری، معنوی و اخلاقی جامعه به دست آموزش و پرورش آن است، طبیعی است که این امر مهم بدون شناخت، باور و عمل به اصول اخلاقی در محتوای آموزشی و درسی امکان پذیر نیست. آراسته شدن محتوای کتب درسی به نشانه شناخت، سعه صدر، تواضع، ارزش‌های الهی، هدایت، استدلال و برهان منطقی و شرعی و متخلق شدن به محتوای اخلاق و خُلق نیکو به طور قطع می‌توان میزان شناخت و سطح کیفی محتوای کتب درسی^۱ و سواد تربیتی دانش آموزان را ارتقاء دهد.

معنویت از دیدگاه قرآن شامل مبانی اعتقادی، اخلاقی و عبادی است. بُعد اعتقادی بر اصالت روح، اصالت فطرت، عالم غیب و شریعت استوار است. بُعد اخلاقی بر حسن معاشرت، توکل، کسب علم، احسان، تواضع، ساده زیستی و پرهیزکاری استوار است و اما بُعد عبادی بر انس با قرآن، نماز، نوافل و مستحبات و دعا مبنی است. (ترک زاده و راضی، ۱۳۹۶، ص ۲۴)

بررسی اخلاق در حوزه اجتماعی امری پیچیده، پدیده و وقتگیر است. آگاهی از روش‌ها و اهداف اخلاق به ویژه اخلاق اجتماعی مستلزم شناخت آرای مریبان بزرگ، خصوصاً صاحب نظران اسلامی است. از این رو، مقام معظم رهبری علیه السلام، به عنوان یکی از نظریه پردازان بزرگ جهان اسلام، در اهمیت رعایت اخلاق اجتماعی در روابط بین مردم به عنوان روح حاکم و امر

غالب از آن یاد می‌کنند. اخلاق و متخلق شدن به اخلاقیات یکی از اساسی‌ترین ارکان شرایع آسمانی برای رساندن انسان به کمال نهایی که همان قرب الهی است می‌باشد. انسان در درون فطرت خویش، اخلاقی است. او فطرتاً خواهان خوبی‌ها و گریز از پلیدی‌هاست. در این بین تحلیل محتوای کتب با محتوای دینی از جمله کتاب‌های قرآن و هدیه‌های آسمان در دوره بنیادی و حساس ابتدایی، در پرورش روح و روان متعلمان، نیازمندی او را به غنی بودن محتوای معنوی و اخلاقی دو چندان می‌نماید.

۱.۴ روش شناسی پژوهش

این پژوهش به شیوه توصیفی^۱ و از نوع تحقیقات کاربردی^۲ و به روش تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا انجام شده است. بدین صورت که ابتدا مؤلفه‌های مفهومی رشد معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی استخراج و شمارش و سپس میزان توجه به آنها در کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان تحلیل محتوا شده و روش شمارش نیز، میزان فراوانی می‌باشد. به عبارتی دیگر در تحلیل محتوا از طرح برآورد پدیده‌ها در متن داده‌ها، که اصلی‌ترین نوع طرح تحقیق در تحلیل محتواست استفاده شده است. داده‌ها بر حسب فراوانی وقوع، توصیف و کمیت‌ها، حاصل شمارش فراوانی هستند. مفروضات استنباط‌های آماری با توجه به منطق تحلیل محتوا اتخاذ شده است که رایج‌ترین شکل آن، توجه به فراوانی است. در این پژوهش، معیار مقایسه توزیع نرمال فراوانی‌ها در مورد مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است که فرض بر این است که مؤلفه‌های آن وزن یکسانی دارند. در زمینه کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان، توزیع نرمال مجموع مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی با توجه به حجم کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان مورد نظر بوده است. تحلیل محتوا، معنایی است و فراوانی اشاره به مؤلفه‌های پانزده گانه معنویت و

1. Descriptive

2. Applied Research's

اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی دارد. برای اعتبار بخشی تحلیل، علاوه بر نظر موجود متخصصان تعلیم و تربیت و دانشگاهی از تجربیات نظری و عملی معلمان ابتدایی، مبلغان، روحانیون و صاحب‌نظران امور معنوی و اخلاقی هم استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش، در بخش تحلیل اسنادی کلیه متون مرتبط با معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بوده و در بخش تحلیل محتوا نیز کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان از پایه اول تا سوم (پایه اول فاقد کتاب هدیه‌های آسمان است) چاپ شده در سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰ می‌باشند. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی، از نمونه‌گیری صرف نظر شد و کل جامعه آماری در بخش تحلیل اسنادی بررسی شده و به علاوه کل کتاب‌های درسی مذکور نیز تحلیل محتوا شده‌اند. به عبارت دیگر نمونه‌های مورد بررسی به صورت هدفمند و با توجه به انطباق با منطق تحلیلی پژوهش انتخاب شدند. ابزارهای اندازه‌گیری هم فرم فیش برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز سیاهه (چک لیست) محقق ساخته بوده شامل (متن، تصویر، سؤال، تکلیف و کار عملی) با استفاده از شاخص‌های توصیفی بود که به منظور تدوین آن، تعداد قابل ملاحظه‌ای از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با موضوع معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بررسی و مؤلفه‌های مرتبط با آن استخراج شدند. به منظور روایی و پایایی ابزار پژوهش، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است.

۵. یافته‌ها

۱،۵. پاسخ به سؤال ۱ پژوهش: مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی کدامند؟ برای پاسخ به این سؤال بطور مستقیم به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب مراجعه کرده که مهم‌ترین این مؤلفه‌های استخراج شده عبارت‌اند از: اخلاص، ایمان، توکل به خدا،

مشارکت مردمی، خیرخواهی، شجاعت، تواضع و فروتنی، اعتماد به نفس، عفو و گذشت، کمک رسانی، نیکوکاری، وفاداری، حفظ آبرو، ارتقای شناخت اخلاقی، مدیریت جهادی، افزایش عیار معنویت و اخلاق، برادری و ایثار، فداکاری، پاکی و صداقت، یکپارگی و همدلی، همگرایی و وفاق، پرسشگری، حفظشان و کرامت اجتماعی، عدم افراطی‌گری، تاب‌آوری و روحیه صبر و تحمل در زندگی اجتماعی، عزت نفس گروهی، ترویج اخلاق و منطق اخلاق جمعی، جوانمردی، روحیه اعتدال‌گرایی و عقلانیت، استکبارستیزی، صدقات، عزت و اقتدار، روحیه انقلابی، آرمان‌خواهی، خودسازی معنوی و اخلاقی، خودباوری، مقابله با استحاله فرهنگی و اخلاقی، تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها، زایش قوه تفکر و تعقل، بصیرت، تحلیل‌گری و استدلال منطقی.

۲، ۵. پاسخ به سؤال ۲ پژوهش: چه مؤلفه‌هایی از تربیت هویت محور مرتبط با معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان دوره اول ابتدایی بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ مطابق نتایج به دست آمده، مؤلفه‌های ایمان به خدا، زایش قوه تعقل و تفکر، خودسازی معنوی و اخلاقی، ظلم و استکبارستیزی، نیکوکاری، ایثار و فداکاری، یکپارگی و همدلی، کمک و یاری‌رسانی، صبر و تحمل‌گرایی، عفو و گذشت، شجاعت، اخلاص، تواضع و فروتنی، وفاداری و در نهایت بصیرت که در جدول شماره ۱/۱ آمده‌اند.

۳، ۵. تحلیل جدول محتوا: همانگونه که در جدول نیز مشخص است در مقایسه فراوانی‌های مربوط به هر مؤلفه تفاوت مشاهده می‌شود. با توجه به این که فرض بر یکسان بودن اهمیت مؤلفه‌ها گرفته شد، آزمون آماری مجذور کای برای بررسی معنی‌دار بودن تفاوت‌های مشاهده شده اجرا گردید. باید تاکید نمود که عددی که به دست آمده مربوط به تعداد مواردی است که به آن مؤلفه در هر یک از کتب درسی اشاره شده است که ممکن است این اشاره شامل متن، تصاویر، نقشه‌ها، سؤالات و یا تکالیف و فعالیت‌های عملی باشد. همچنین مشخص شد که پایه سوم بیشترین و پایه اول کمترین توجه را به موضوع معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتاب‌های آموزش قرآن و

هدیه‌های آسمان داشتند. میزان فراوانی در کتاب‌های قرآن و هدیه‌های آسمان ۳۵۶ مورد بود و مؤلفه ایمان به خدا با ۴۸ تاکید، بیشترین توجه را داشت.

جدول ۱-۱. مؤلفه‌های مرتبط با هویت معنوی و اخلاقی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی آموزش قرآن کریم و هدیه‌های آسمان دوره اول ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰

ردیف	پایه‌های تحصیلی دوره اول ابتدایی					مؤلفه‌ها	ردیف
	-	-	سوم	دوم	اول		
۲۳	-	-	۸	۸	۷	ایثار و فداکاری	۱
۲۱	-	-	۱۱	۵	۵	کمک و یاری رسانی به دیگران	۲
۲۹	-	-	۱۴	۱۲	۳	ظلم و استکبار ستیزی	۳
۲۵	-	-	۱۱	۵	۴	صبر و تحمل گرایی	۴
۲۲	-	-	۱۰	۷	۵	یکرنگی و همدلی	۵
۲۸	-	-	۱۴	۷	۷	نیکوکاری	۶
۱۳	-	-	۶	۴	۳	تواضع و فروتنی	۷
۱۱	-	-	۷	۳	۱	بصیرت	۸
۱۸	-	-	۱۱	۵	۲	شجاعت	۹
۳۷	-	-	۲۸	۶	۳	زایش قوه تعقل و تفکر	۱۰
۳۱	-	-	۱۸	۹	۴	خودسازی معنوی و اخلاقی	۱۱
۴۸	-	-	۲۵	۱۵	۸	ایمان به خدا	۱۲
۱۴	-	-	۶	۵	۳	اخلاص	۱۳
۱۲	-	-	۷	۴	۱	وفاداری	۱۴
۱۹	-	-	۱۲	۵	۲	عفو و گذشت	۱۵
۳۵۶	-	-	۱۸۸	۱۰۰	۶۸	مجموع	

۴۴/Chi Square: ۳۵

تحلیل محتوای کتب درسی آموزش قرآن کریم و هدیه‌های آسمان دوره اول ابتدایی از حیث توجه به مؤلفه‌های تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودکان مطابق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

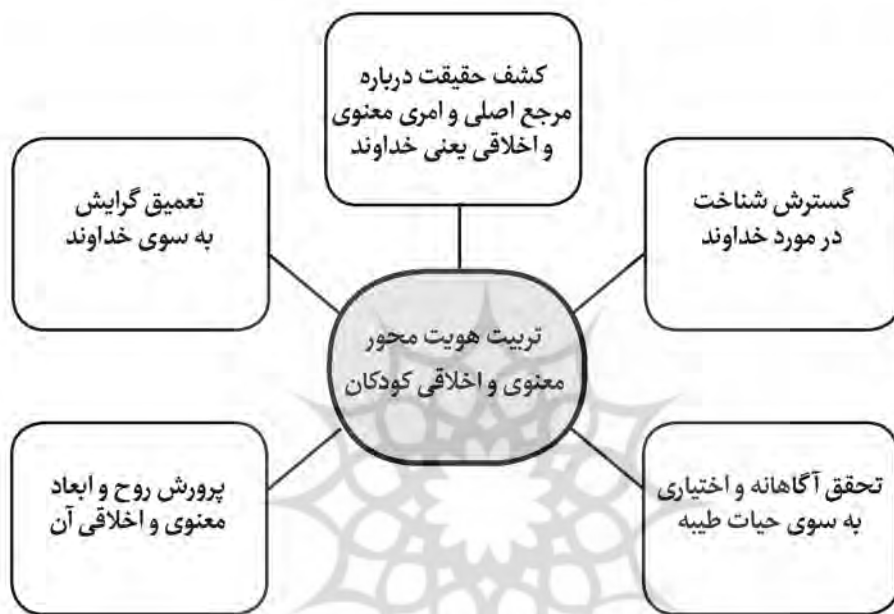
با توجه به این که مجذور کای (خی ۲)، در جدول از حد ۱ بزرگ‌تر است، تفاوت‌های مشاهده شده در فراوانی‌ها معنادار است. بنابراین نتایج به دست آمده، در کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان بیشترین توجه به اهمیت و ضرورت مؤلفه ایمان به خدا با ۴۸ تاکید (۱۸/۳) و پایه سوم با ۱۸۸ مورد (۵۴/۲) بیشترین فراوانی را در مورد مؤلفه‌های هویتی در مورد معنویت و اخلاق مطابق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی داشتند. مؤلفه‌های هویت معنوی و اخلاقی دیگر در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به غیر از مؤلفه‌های فوق در جدول ۱/۱، بخاطر این در جدول اشاره نشده‌اند که میزان فراوانی آنها در کتب درسی آموزش قرآن و هدیه‌های آسمان، در حد صفر و پایین‌تر از حد میانگین بودند.

۶. نتیجه گیری

رشد تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودک، رشد عنصر غیرمادی و حیات بخش کودک است که باعث رشد خود ارزشی، بصیرت شخصی، معنا و هدف شده و موجب رشد روان، رشد شخصیت و رشد منش هم می‌شود. باید توجه داشت که معنویت و اخلاق متفاوت از دین بوده و در سراسر برنامه درسی، فرصت‌هایی برای رشد هویت معنوی و اخلاقی برای همه دانش آموزان فراهم شود و فقط به تربیت دینی و انجام دادن اعمال عبادی محدود نشده و مواردی همچون: برقراری ارتباط و تعامل کودک با خود و دیگران، معنا سازی خود، ارتباط و نحوه کیفیت در درک حقیقت، وجود تعهد و صداقت در ارتباطات در عمل، توجه به فرهنگ و قابلیت‌های تشخیصی، قدرت نقد و ارزیابی معانی گوناگون فرهنگی و استفاده از تجربیات، داستان‌ها و روایت‌های کودکان در امر معنا سازی و درک معنا با استفاده از تحلیل محتوای کتب درسی برای کودکان استفاده کرد. در بررسی نتایج حاصل از تحلیل محتوا نشان داد که توجه به مؤلفه‌های مرتبط با مسائل هویت در زمینه معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان به صورت طبیعی و متوازن دنبال نشده است. در میان پایه سوم، بیش از حد انتظار و در بقیه پایه‌های تحصیلی کمتر از حد انتظار به این موضوعات توجه شده است. ولی از نظر تحلیل موضوعی، موضوع ایمان باوری

و ایمان به خدا توجه زیادی شده و سایر مباحث در حد متوسط و کمتر توجه شده است. همچنین در مطالعه مؤلفه‌های هویت معنوی و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان، فرصت‌هایی خوبی در زمینه شناخت و آگاهی (حیطه شناختی) در مورد ظرفیت‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، در کتب درسی برای دانش‌آموزان حاصل شد و محتوا نسبتاً غنی بود. ولی چالش مهم این است که در کتب درسی، فقط تمرکز بر روی شناخت و آگاهی بصورت سطحی و فقط در حد حیطه دانش و معلومات بصورت محفوضات بود و سایر طبقات یادگیری حوزه شناختی، عاطفی و عملکردی مثلاً: علاقه مندی به انجام امور و مناسک دینی و معنوی و احساس تعلق به کسب و ارتقاء شایستگی‌ها در این زمینه و همچنین پایبندی به ارزش‌ها و تعهد اخلاقی و انجام آنها در محیط مدرسه و خارج از مدرسه در مورد هویت معنوی و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان را پوشش وسیع نداده بودند. باید توجه داشت که نارسایی‌های موجود در توجه کامل و جامع و در عین حال مشخص و دقیق به مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی، می‌تواند بخش‌های مختلف آموزش و پرورش در این دوره را تحت الشعاع خود قرار دهد و آثار نامطلوبی در فرایند پذیرش، نهادینه سازی و اشاعه مفاهیم ارزشی، معنوی، اخلاقی، انقلابی، اسلامی برای کودکان در وهله اول و سپس برای معلمان به عنوان مدرسان محتوای کتب درسی و انتقال دهندگان این گونه مفاهیم ایجاد نماید. با توجه به اینکه در این پژوهش مشخص شد که کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان فقط در حیطه شناخت و آگاهی از وضعیت محتوایی خوبی برخوردار بودند ولی در حیطه عاطفی و عملکردی در وضعیت سطحی نگری بوده و بطور عمیق از محتوایی غنی برخوردار نبودند که این امر می‌تواند موجب شود که دانش‌آموزان به عنوان نسل آینده آفرین جامعه، اطلاعات ناقص و اندکی در مورد اهمیت معنویت و اخلاق در جامعه اسلامی و عمل آنها داشته باشند و احتمال به انحراف کشیدن هم وجود دارد و این مسئله خود خطراتی اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی داشته باشد. نتایج این پژوهش با تحقیقات، حقیقت (۱۳۹۵)، عبدالرحیمیان و دارابی

(۱۳۹۷)، احمد وند و همکاران (۱۳۹۷)، نجاریان و همکاران (۱۳۹۷)، زیبایی و خسروی (۱۳۹۹)، مک ایون (۲۰۰۴)، اوبانی و مورتونین (۲۰۱۷) و العبد الهادی (۲۰۱۹) مطابقت و همخوانی دارد.

شکل ۱-۱. الگوی اسلامی پیشنهادی تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی در کودکان

۱.۶. الگوی پیشنهادی

در اینجا الگوی اسلامی پیشنهادی پژوهشگر حاضر برای تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی کودکان شامل این موارد است: الف): کشف حقیقت درباره مرجع اصلی و امری معنوی و اخلاقی یعنی خداوند ب): گسترش شناخت حقیقی درباره خداوند ج): تعمیق گرایش به سوی خداوند د): پرورش روح و ابعاد معنوی و اخلاقی آن برای تسهیل و تسریع حرکت به سوی خداوند ه): تحقق آگاهانه و اختیاری به سوی حیات طیبه در شئون و مراتب کسب و پرورش هویت معنوی و اخلاقی مورد تاکید دین مبین اسلام.

۷. پیشنهادات

- اینک با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادات و راهکارهایی ارائه می‌گردد:
- برای اینکه جریان تحقیقی- پژوهشی از یک روند منطقی و منسجم و میدانی گسترده پیروی کند، این پژوهش در مورد محتوای سایر کتب درسی و مقاطع تحصیلی دوره دوم ابتدایی و دیگر مقاطع تحصیلی دیگر نیز انجام پذیرد.
 - برنامه ریزان درسی می‌توانند با استفاده از ابعاد و مؤلفه‌های تربیت هویت محور در زمینه معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در این پژوهش معرفی شده‌اند، به عنوان الگویی عملی جهت گزینش، طراحی و تدوین محتوای مناسب‌تر (برای پرورش همه جانبه تر هویت معنوی، اخلاقی و انقلابی دانش آموزان) استفاده نمایند.
 - طراحی بسته‌ها و نرم افزارهای مرتبط با آموزش مباحث معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ویژه معلمان دانش آموزان، والدین و کارشناسان می‌تواند به عنوان مکمل محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان مورد استفاده قرار گیرد.
 - استفاده از روش گنجاندن محتوای کتب درسی قرآن و هدیه‌های آسمان به شیوه ماریپچی توسط مولفان کتب درسی پیشنهاد می‌شود. پیشنهاد می‌شود صاحب نظران و مولفان کتب درسی دوره ابتدایی از جمله قرآن و هدیه‌های آسمان، سعی کنند محتوا و متون در مورد ابعاد و مؤلفه‌های مسئله معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی را به صورت ماریپچی که تاکید بر اصل تدریج، یعنی مفاهیم و عقاید معنوی و اخلاقی در طول برنامه درسی به تدریج و با تعیین توالی ابعاد و مؤلفه‌ها عرضه کنند و بدون اینکه تمامی زمینه‌های مورد یادگیری به طور کامل و منظم تکرار شوند. این شیوه می‌تواند قدرت یادگیری و مطالعات دانش آموزان را در مورد معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، مد نظر مقام معظم رهبری عمیق‌تر و پایدارتر سازد.
 - سیاست‌های تشویقی متناسب با سطح افزایشی در بهبود معنویت‌گرایی و اخلاق در کتب درسی برای معلمان در ارتباط با ارائه دیده‌های خلاق و کاربردی در تولید محتوا در کتب درسی می‌پذول گردد.

- زمینه آگاه سازی نهاد های پژوهشی و تحقیقاتی نظام آموزش و پرورش در جهت تحقیق و بررسی هدفمند در مورد بیانیه گام دوم انقلاب در حوزه ها و ابعاد مختلف مسائل معنویت و اخلاق، با تکیه به میانی و اصول دینی و اسلامی برای تحلیل محتوای کتب درسی فراهم گردد.

- آنچه در بیانیه گام دوم انقلاب در باب اهمیت معنویت و اخلاق حاصل شد می توان گفت: باید این دو حوزه یعنی معنویت و اخلاق به عنوان مباحث اولویت دار در تمامی سطوح و رده های نظام تعلیم و تربیت بویژه کسب، پرورش و تقویت هویت اسلامی و ایرانی مد نظر قرار داد و فرهنگ و هویت دینی و معنویت و اخلاق اسلامی را به عنوان یک اصل پایدار و اولویت همیشگی دانست و محتوای کتب درسی و محیط آموزش و پرورش را با معنویت و اخلاق اسلامی فراگیر و پُر جاذبه کرد و بر خطرات تهاجم فرهنگی و نفوذ برنامه های ضد معنویت و ضد اخلاق گرایبی تاکید کرد و حساس بود و بی تفاوتی در امر معنویت و اخلاق مداری را به عنوان یک بحران هزینه زا دانست و به بررسی نیازمندی های جامع نگر در برنامه ریزی های فرهنگی، عقیدتی، معنوی و اخلاقی در محتوای کتب درسی پرداخت.

- با توجه به کاستی های موجود کتب درسی، دست اندرکاران نظام آموزش و پرورش می توانند به کمک آموزش های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم و مؤلفه های مرتبط با کسب و ارتقاء شایستگی های معنوی و اخلاقی کودک را محتوای کتب درسی تشریح نمایند تا معلمان با همین محتوا، در فرصت ها و مناسبت های گوناگون، موضوع را برای جامعه هدف یعنی والدین و دانش آموزان تبیین نمایند تا میاذا این موضوع مهم به برنامه درسی پنهان و یا برنامه درسی مغفول تبدیل شود.

- در تهیه و تدوین محتوای کتب درسی قرآن و هدیه های آسمان به اهمیت متن، یعنی فعال نگه داشتن محتوای معنوی و اخلاقی و درگیر کردن محتوا با دانش آموزان و پرسشگری فعال توجه بیشتری شود و متون را در قالب قصه و داستان کوتاه بصورت پویا گنجانده شوند.
- محتوای کتب درسی هدیه های آسمان و کتاب کار هدیه های آسمان در هم ادغام

شوند تا هم تصور دانش آموزان از جدایی این دو کتاب از هم، از بین برود و هم اصل انسجام و بهم پیوستگی محتوای کتب درسی لحاظ گردند.

- معرفی جامع هر یک از مؤلفه‌های مربوط به شایستگی‌های هویتی در زمینه‌های تربیت معنوی و اخلاقی در محتوای کتب درسی از نظر دیگر بزرگان، شخصیت‌ها، رجال سیاسی و مذهبی، صاحب‌نظران دینی و انقلاب اسلامی و همچنین تحلیل کیفی آنها، نیازمند پژوهش‌های جدیدی است که پژوهشگران باید در تحقیقات آتی خود به این امر بپردازند تا در نهایت به بهبود وضعیت حاضر منجر شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

۱. امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹ش)، *بیانیه گام دوم انقلاب برای ملت ایران*، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=4167>.
۲. ابراهیمی، جعفر و همکاران (۱۳۹۷ش)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در رابطه با ابعاد هویت ملی کودکان»، *اولین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش دبستانی*، اداره کل آموزش و پرورش استان یزد.
۳. احمدوند، محمد علی و همکاران (۱۳۹۷ش)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی»، *فصلنامه خاتواده و پژوهش*، شماره ۳.
۴. ایزدی، محمد علی (۱۳۹۹ش)، «الزامات و بایسته‌های سبک زندگی در فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب»، *کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب*.
۵. بانکی پور فرد، امیرحسین، قماشچی، احمد (۱۳۸۰ش)، *تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری*، تهران، انتشارات تربیت اسلامی.
۶. برغمندی، زهرا (۱۳۹۸ش)، «بسترها و مؤلفه‌های تمدن اسلامی»، *همایش ملی جستارهای پژوهشی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب*.
۷. ترک زاده، جعفر، راضی، الهام (۱۳۹۶ش)، «تاملی بر معنویت محیط کاری از منظر رویکرد اسلامی و غربی؛ کاربرد در رفتار سازمانی»، *دوفصلنامه علمی-تخصصی اسلام و مدیریت*، شماره ۱۱.
۸. جعفریان، مجید (۱۳۹۸ش)، «رشد هویت معنوی و اخلاقی در دوران کودکی و تأثیر آن در بزرگسالی: یک مطالعه موردی»، *فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق*، شماره پیاپی ۵۸.
۹. حسنی، محمد، وجدانی، فاطمه (۱۳۹۵ش)، «بررسی و نقد الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های آموزش قرآن دوره ابتدایی»، *فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، شماره ۳۲.
۱۰. حسینی خواه، علی (۱۳۹۷)، «واکاوی تربیت معنوی و نگاهی اجمالی به عناصر برنامه درسی آن ساخت»، *فصلنامه تدریس پژوهی*، دوره ۶، شماره پیاپی ۱.
۱۱. حقیقت، پریسا (۱۳۹۵ش)، «بررسی تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه چهارم بر اساس توجه به مؤلفه‌های تربیت معنوی و اخلاقی»، *پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی*.
۱۲. خوشدونی، مهدی (۱۳۹۸ش)، *معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و ماهیت آن*، مجله پیام، شماره ۱۳۳.
۱۳. دیبایی صابر، محسن و همکاران (۱۳۹۸ش)، «میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین المللی پرلز»، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ش ۳۶.
۱۴. زیبایی، نسرين، خسروی، عطیه (۱۳۹۹ش) «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان چهارم و پنجم

- ابتدایی از نظر توجه به ارزش‌های اخلاقی سند برنامه درسی» دومین کنفرانس ملی یافته‌های نوین یاددهی- یادگیری در دوره ابتدایی.
۱۵. سلیمانی، محمد (۱۳۹۹ش)، «درآمدی بر پیش شرط‌های تحقق معنویت مورد انتظار در بیانیه گام دوم انقلاب»، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب.
 ۱۶. شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۸ش) «تحلیل گونه‌های معنویت‌گرایی بر اساس بیانات رهبر انقلاب»، خبرگزاری جوان آنلاین، کد خبر ۹۷۹۴۹۵.
 ۱۷. طالعی اردکانی، محمد (۱۳۹۷ش)، «اخلاق اجتماعی»، فصلنامه علمی- تخصصی اسلام پژوهان، شماره ۷.
 ۱۸. صمدی، معصومه (۱۳۹۴ش)، «بررسی دیدگاه کارشناسان پیرامون عناصر اصلی دروس کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم ابتدایی»، فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی، ش ۴۷.
 ۱۹. عامری، انسیه (۱۳۹۷ش)، «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت اسلامی ایرانی در فرزندان»، اولین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش دبستانی، اداره کل آموزش و پرورش استان یزد.
 ۲۰. عبدالرحیمیان، شهرزاد، دارابی، شکوفه (۱۳۹۷ش)، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم از منظر توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی»، مجله مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت، ش ۲.
 ۲۱. غلام پور، میثم و همکاران (۱۳۹۸ش)، «تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی»، فصلنامه معرفت اخلاقی، ش ۲۵.
 ۲۲. لباف، فریبا، «شناسایی فضایل اخلاق حرفه‌ای پلیس و ریشه‌های آن از دیدگاه فرماندهی معظم کل قوا»، فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی، ش ۱.
 ۲۳. مهربان، زهرا (۱۳۹۴ش)، «تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان از منظر امر به معروف و نهی از منکر»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۵۷.
 ۲۴. نادری، مهدی، پیرانی، شهره (۱۳۹۹ش)، «راهبردهای پیشرو در پسا جهل سالگی انقلاب اسلامی (تبیین بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی)»، مجله دانش سیاسی، ش ۳۱.
 ۲۵. نجاریان، محمد رضا و همکاران (۱۳۹۷ش)، «بررسی نقش ادبیات معنوی کودک در جریان هویت‌یابی کودکان»، هفتمین همایش ملی متن پژوهشی ادبی با عنوان نگاهی تازه به ادبیات کودک و نوجوان.
 ۲۶. یداللهی فر، محمد جواد و همکاران (۱۳۹۸ش)، «تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ع)»، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ش ۴۸.
 ۲۷. یعقوبی، حسن و همکاران (۱۳۹۶ش)، «اهمیت آموزش دینی و قرآن به دانش آموزان ابتدایی در حصول تربیت دینی با تأکید بر نقش دوان کودکی از منظر آموزه‌های دینی»، همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی (دانش آموزش محتوا): آموزش دینی و قرآن ابتدایی.

منابع لاتین

28. Alabdulhadi, M.M.J, Religious Tolerance in Secondary Islamic Education Textbooks in Kuwait,

- British Journal of Religious Education*, Issue 4, 2019.
29. -Aldossari, A.T & et al, Content Analysis of Science Books for Upper Primary Stage in Jordan and Intermediate Stage in Saudi Arabia from an Islamic Perspective: Analytical Comparative Study, *Journal of Education and Practice*, No. 30, 2016.
 30. Bell, N, Ethics in child research: rights, reason and responsibility, *Children's Geographies*, Issue 1, 2008
 31. Bracken, R.M & Urbancic, F.R, Ethics Content in Introductory Accounting Textbooks: As Analysis and Review, *Journal of Education for Business*, Issue 5, 2010.
 32. Khusniyah, N.L & Khomsiyah, D.I, Culture And Religion Value in E-English Textbook for Junior High School: A Content Analysis, *Journal Pascasarjana IAIN Mataram*, No. 1, 2019.
 33. Mc Donald, D.A & Friedman, H.L, Assessment of humanistic, transpersonal, and spritual constructs: state of the science, *Journal of Humanistic Psychology*, No.4, 2002.
 34. McEwen, M, Analysis of Spirituality Content in Nursing Textbooks, *Journal of Nursing Education*, No. 1, 2004.
 35. Lee, J.C.K, Children's Spritlity, Life and Values education: cultural, spritlity and educational perspective, *International Journal of Children's Sprituality*, Issue 1, 2020.
 36. Ubani, M & Murtonen, S, Spirituality, religiosity, Values and identity of children, youth and young adults, *International Journal of Children Sprituality*, Issue 3-4, 2017.
 37. Wright, A, Spiritual Pedagogy, *A survey, Critique and Reconstruction of Contemporary Spritual education in england and wals* (Abingdon, Calhah College Institute) 1998.
 38. Yakhchalian, F & Seraj Khorrami, N, Content analysis of the sixth-grade book of "thought and research" based on curriculum criteria (Philosophy for Children), *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 2015.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی